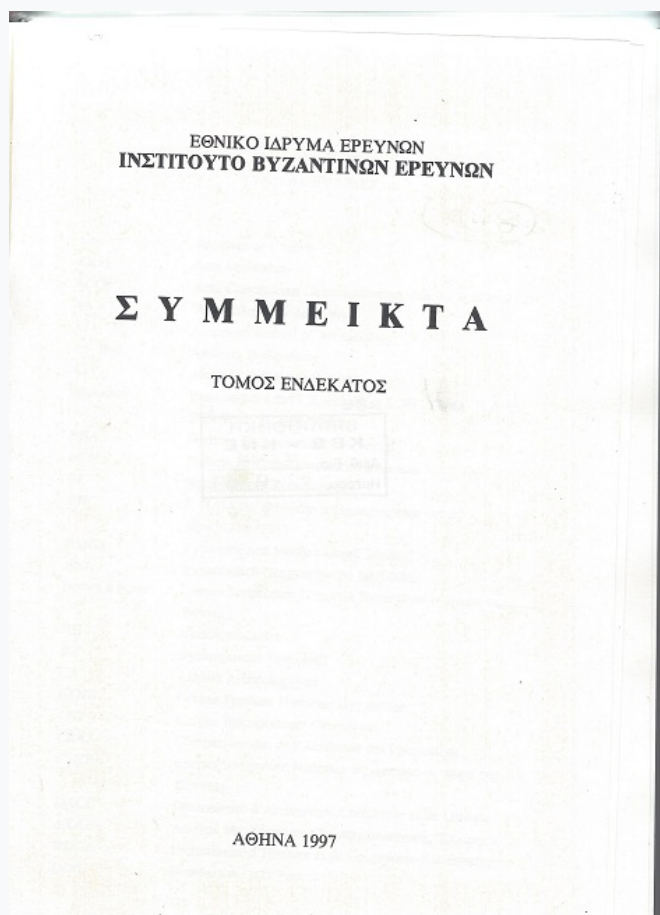

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Η Θήβα κέντρο εμπορίου και επικοινωνιών το 12ο αιώνα

Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.826](https://doi.org/10.12681/byzsym.826)

Copyright © 2014, Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ Μ. (1997). Η Θήβα κέντρο εμπορίου και επικοινωνιών το 12ο αιώνα. *Byzantina Symmeikta*, 11, 97–112. <https://doi.org/10.12681/byzsym.826>

ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ

Η ΘΗΒΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΤΟΝ 12ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ περιοχή τῆς Βοιωτίας παρουσίασε τόν 11ο καί τό 12ο αἰώνα σημαντική οἰκονομική ἀνάπτυξη, ἡ ὁποία ἐκδηλώθηκε τόσο μέ τήν ἔντονη οἰκοδομική δραστηριότητα, ὅσο καί μέ τήν αὔξηση τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας¹. Ἦδη ἀπό τό 10ο αἰώνα ἡ Θήβα² ἦταν τό σημαντικότερο διοικητικό καί οἰκονομικό κέντρο στήν περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας³. Βρισκόταν στή διασταύρωση δρόμων πού συνέδεαν τήν ἀνατολική μέ τή δυτική Στερεά Ἑλλάδα, ὅπως καί τή νότια μέ τήν κεντρική Ἑλλάδα —στή συνέχεια θά ἀναφερθῶ διεξοδικά σέ αὐτούς— ἐνῶ εἶχε συχνή ἐπικοινωνία μέ τήν Κόρινθο, τή γειτονική Χαλκίδα ἀλλά καί τή Σπάρτη, μέ τήν ὁποία συνδεόταν διαμέσου τῆς Κορίνθου.

Ἡ Θήβα ἀναφέρεται σέ μιά σειρά βενετικῶν ἐγγράφων τοῦ 11ου καί τοῦ 12ου αἰώνα. Τό παλαιότερο σωζόμενο εἶναι τοῦ Μαΐου 1072 καί ἀναφέρεται

1. A. DUNN, Historical and Archaeological Indicators of Economic Change in Middle Byzantine Boeotia and their Problems, *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν*, τ. 2/2 (Β' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικῶν Μελετῶν, Λειβαδιά 1992), Ἀθήνα 1995, 763-766.

2. Γιά τή Θήβα, βλ. A. HARVEY, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Καίμπριτζ 1989, 218-219· R.-J. LILIE, *Handel und Politik zwischen Byzanz und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeleri (1081-1204)*, Ἀμστερνταμ 1984, 210-213· A. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, Ἡ βυζαντινὴ Θήβα 996/7-1204 μ.Χ., *Ἱστοριογεωγραφικά* 2, 1987-88, 33-52.

3. Βλ. σχετικὰ Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, The First Century of the Monastery of Hosios Loukas, *DOP* 46, 1992, 253, ὅπου ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὅλες οἱ σχετικὲς πληροφορίες ἀπὸ τό *Βίο* τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη. Ἡ εἰκόνα τήν ὁποία σχηματίζουμε ἀπὸ τό *Βίο* εἶναι αὐτὴ μιᾶς εὐημεροῦσας πόλης μέ διαρθρωμένη κοινωνία.

σέ μία *colleganza*⁴ ή οποία δημιουργείται ανάμεσα σέ δύο Βενετούς μέ σκοπό ένα ἐμπορικό ταξίδι (*taxegium*) ἀπό τή Βενετία στή Θήβα⁵. Δεδομένου ὅτι τό ἐγγράφο μας εἶναι ἐξοφλητική ἀπόδειξη μέ τήν ὁποία ὁ *commendator* βεβαιώνει ὅτι ὁ *tractator* τοῦ κατέβαλε μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τό ταξίδι ὅλα τά ὀφειλόμενα, συνάγεται ὅτι τό *terminus ante quem* γιά τήν *colleganza* καί τό ταξίδι ἦταν ὁ Μάϊος 1072. Ἐνῶ τό ταξίδι πραγματοποιήθηκε πιθανότατα στό διάστημα ἀνάμεσα στό δεύτερο μισό τοῦ 1071 καί τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1072. Ἐνα δεύτερο ἐγγράφο τό ὁποῖο χρονολογεῖται τό 1073 ἀναφέρεται καί αὐτό σέ μία *colleganza* γιά ένα ἐμπορικό ταξίδι ἀπό τή Βενετία στή Θήβα⁶. Εἶναι λοιπόν προφανές ὅτι οἱ Βενετοί συνήθιζαν νά ἐπισκέπτονται τήν πόλη τουλάχιστον μία δεκαετία πρὶν ὁ Ἀλέξιος Α΄ τοὺς παραχωρήσει τά γνωστά προνόμια τό 1082⁷, ὅπως συνέβαινε ἄλλωστε καί μέ ἄλλες πόλεις

4. Ἡ *colleganza* ἀποτελεῖ μία μορφή ἐμπορικῆς ἐταιρείας, στήν ὁποία τό ένα ἀπό τά δύο συμβαλλόμενα μέρη (*commendator*) συνεισφέρει χρήματα καί τό ἄλλο χρήματα καί ἐργασία ἢ μόνο ἐργασία (*tractator*). Σέ αὐτήν τήν περίπτωση τό κεφάλαιο πού συνεισφέρει ὁ *tractator* εἶναι συνήθως τό ἡμισυ αὐτοῦ πού συνεισφέρει ὁ *commendator*. Τά κέρδη μοιράζονται σύμφωνα μέ τόν τύπο τῆς *colleganza*, ἀνάλογα δηλαδή ἂν ὁ *tractator* ἔχει συνεισφέρει καί ὁ ἴδιος κάποιο κεφάλαιο. Σέ περίπτωση κατά τήν ὁποία ὁ *commendator* εἶναι ὁ μοναδικός χρηματοδότης, βαρύνεται ἀποκλειστικά ἀπό ἐνδεχόμενη ζημία, ἐνῶ θεωρεῖται ὅτι ἡ ζημία τοῦ ἐτέρου τῶν συμβαλλόμενων συνίσταται στή ματαιοπονία του. Σέ περίπτωση ὅμως κατά τήν ὁποία καί ὁ *tractator* ἔχει συνεισφέρει κάποιο κεφάλαιο, ἡ ζημία βαρύνει καί αὐτόν σέ ἀναλογία 1:3 (J. PRYER, *The Origins of the Commenda Contract*, *Speculum* 52/1, 1977, 6-7). Σέ αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά διευκρινιστεῖ ὅτι *colleganza* εἶναι ὁ ὅρος ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται στή βενετική νομοθεσία γιά νά δηλώσει τήν *commenda* (PRYER, *Origins*, 10 καί σημ. 12). Ἡ *colleganza* διαφέρει ἀπό τή *chreokoinonia* στήν ὁποία κέρδη καί ζημιές μοιράζονται σέ ὅλα τά συμβαλλόμενα μέρη, ἀνάλογα μέ τό ποσοστό τῆς ἀρχικῆς συνεισφορᾶς τοῦ καθενός· βλ. σχετικά *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V.*, ἐκδ. L. BURGMANN, Φρανκφούρτη 1983, 10. 4.

5. R. MOROZZO DELLA ROCCA-A. LOMBARDO, *Documenti del commercio veneziano dei secoli XI-XIII*, τ. 1, Τοῖνο 1940, ἀρ. 12.

6. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 13.

7. Γιά τό κείμενο τοῦ χρυσοβούλλου (F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, τ. 2, Μόναχο 2η ἐκδ. 1995 [βελτιωμένη καί ἐπηρευμένη ἀπό τόν P. WIRTH], ἀρ. 1081), βλ. M. POZZA - G. RAVEGNANI (ἐκδ.), *I trattati con Bizanzio. 992-1198*, *Pacta veneta*, ἀρ. 4, Βενετία 1993, ἀρ. 2, σ. 35-45. Τά βασικά σημεία τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου παραδίδονται καί ἀπό τήν ANNA KOMNHNH (Ἀλεξιάς, ἐκδ. B. LEIB, τ. 2, Παρίσι² 1967, 54-55). Γιά τή χρονολογία τοῦ χρυσοβούλλου, ἐκτός ἀπό τή

στις όποιες μαρτυρείται ή παρουσία Βενετών έμπορων πρίν από αυτό τό έτος: τή Σπάρτη⁸ καί τό Δυρράχιο⁹.

Η παραχώρηση τών προνομίων άνοιξε νέες προοπτικές για τό βενετικό έμπόριο. Η άλλαγή αυτή αντικατοπτρίζεται στα βενετικά έγγραφα, τά όποια αύξάνονται καί μαρτυρούν τήν ένεργό ανάμιξη τών Βενετών στό έσωτερικό έμπόριο τής βυζαντινής αυτοκρατορίας¹⁰. Μέσα στή νέα κατάσταση πού διαμορφώθηκε, τά ταξίδια τών Βενετών έμπορων στή Θήβα πολλαπλασιάστηκαν, ένώ, όρισμένοι από αυτούς τουλάχιστον, διατηροῦσαν μονίμους αντιπροσώπους στήν πόλη, οί όποιοι αγοράζαν καί πουλοῦσαν προϊόντα για λογαριασμό τους - ένδειξη τής σημασίας πού είχε ή Θήβα για τίς δραστηριότητές τους¹¹.

Τό πρώτο από τά διασωθέντα βενετικά έγγραφα τοῦ 12ου αιώνα πού αναφέρεται στή Θήβα έχει συνταχτεί στήν Κωνσταντινούπολη τό 1155 καί έχει ως θέμα του ένα δάνειο μέ διάρκεια ενός έτους τό όποιο συνομολογήθηκε ανάμεσα σέ δύο Βενετούς μέ σκοπό ένα έμπορικό ταξίδι διά ξηρᾶς από τήν Κωνσταντινούπολη στή Θήβα καί στήν Κόρινθο καί έπιστροφή πάλι διά ξηρᾶς στήν Κωνσταντινούπολη: *quos (perperos) apud te retinere debebas usque ad unum annum, quos tecum portare debebas per terram de hinc* (Κωνσταντινούπολη) *in Stives et in Corintho et de illis partibus redire debuisti*

συνήθως δεκτή 1082, έχουν προταθεί, χωρίς όμως πειστικά επιχειρήματα, τό 1084 (βλ. Μ. Ε. MARTIN, *The chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians and the Early Venetian Quarter in Constantinople*, *BSI* 39, 1978, 19-22. Τό 1084 προτείνει για διαφορετικούς λόγους καί ό Ε. FRANCES, *Alexis Comnène et les privilèges octroyés à Venise*, *BSI* 29, 1968, 17-23) καί τό 1092 (Α. TUILIER, *La date exacte du chrysobulle d'Alexis Ier Comnène en faveur des Vénitiens et son contexte historique*, *RSBN* n.s. 4, 1967, 28-38).

8. *Βίος Νίκωνος Μετανοείτε* (BHG 1366), έκδ. D. SULLIVAN, Brookline Mass. 1987, § 74, 250.

9. ANNA KOMNHNH, *Άλεξιάς*, τ. 2, 6.

10. Όρισμένοι Βενετοί ήταν άπλώς περαστικοί από τήν αυτοκρατορία, ένώ άλλοι είχαν εγκατασταθεί ως μόνιμοι κάτοικοι καί ήταν ιδιοκτήτες ακινήτων (Chryssa MALTEZOU, *Les Italiens propriétaires «terrarum et casarum» à Byzance*, *BF* 22, 1996, 177-191). Για τό σταδιακό έλεγχο τοῦ έσωτερικού έμπορίου τοῦ Βυζαντίου από τούς Ίταλούς έμπόρους, βλ. Ρ. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I Komnenos*, Καίμπριτζ 1993, 144-145.

11. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, αρ. 166 (έγγραφο τό όποιο χρονολογείται τό Μάιο 1165).

*per terram in Constantinopoli*¹². Συνεπώς ο δανειολήπτης σύμφωνα με τούς όρους του δανείου θά ταξίδευε από την Κωνσταντινούπολη μέχρι τη Θεσσαλονίκη διά της Έγνατίας και στή συνέχεια θά κατευθυνόταν στή Θήβα και την Κόρινθο. Τό ταξίδι λοιπόν θά πραγματοποιούνταν διά ξηράς. Δέν γνωρίζουμε γιά ποιούς λόγους ή Θεσσαλονίκη δέ συμπεριελήφθη στίς πόλεις στίς όποιες θά έμπορευόταν ό έμπορος του έγγραφου, αφού υποχρεωτικά θά διερχόταν από εκεί. Όποιοι όμως και άν ήταν αυτοί, τέσσερα χρόνια αργότερα, τό 1159, συνομολογήθηκε στή Θήβα δάνειο γιά ένα έμπορικό ταξίδι διά ξηράς: *per terram per totam catodica et Poliponissum*¹³ *et de Stives usque Saloniki*¹⁴. Ό γεωγραφικός χώρος στά πλαίσια του όποιου ό δανειοδότης επέτρεπε στό δανειολήπτη νά χρησιμοποιήσκει τό δάνειο ήταν ή Πελοπόννησος, ή ανατολική Στερεά Ελλάδα, ή Θεσσαλία και ή δυτική Μακεδονία¹⁵. Η αναφορά στή Θήβα ως ένα από τά δύο σημεία τά όποία όρίζουν την περιοχή είναι μιά ένδειξη γιά τή σημασία της. Η ίδια διαδρομή, μέ μικρές παραλλαγές, μαρτυρείται και σέ μιά σειρά άλλων εγγράφων. Τόν Αύγουστο του 1159 γίνεται λόγος γιά ένα ταξίδι *de Stives usque Saloniki*. Τόν Οκτώβριο του 1170 δημιουργείται στή Θήβα μιά *colleganza* γιά ένα ταξίδι διά μέσου των Κατωτικών μέχρι τη Θεσσαλονίκη, μετάβαση στην Κόρινθο

12. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, αρ. 110.

13. Σέ σφραγίδες του 8ου, 9ου και 10ου αιώνα απαντά ό τύπος *Πολοπόννησος* και *Πολυπόννησος*: J. NESBITT-N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. 2, Washington D. C. 1994, αρ. 22. 14 και 22. 31.

14. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, αρ. 137; πρβλ. αρ. 239 (Ιανουάριος 1171): *debeo ire negociari (από τή Θήβα) per totam Catodica et Peliponiso per terram laborare*.

15. Γιά τή σημασία του όρου *catodica* ό όποιος αποτελεί μεταγραφή του ελληνικού όρου *κατωτικά*, βλ. J. KODER - F. HILD, *Hellas und Thessalia*, TIB 1, Βιέννη 1976, 39. Ό όρος αρχικά δήλωνε τό γεωγραφικό χώρο που καλύπτεται από τά νησιά του νοτίου Αιγαίου, την Πελοπόννησο, τή Σικελία και την κάτω Ίταλία και κατέληξε νά δηλώνει μόνο τό θέμα Ελλάδος. Γιά τή διοικητική διαίρεση της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας στή περίοδο ανάμεσα στον 9ο και τό 12ο αιώνα, βλ. KODER-HILD, *Hellas*, 61-62, 66-67. Πάντως, τό 12ο αιώνα τό θέμα Ελλάδος περιελάμβανε και τή Θεσσαλία, εκτός από τό βορειοδυτικό τμήμα της τό όποιο προσαρτήθηκε στό θέμα Σερβίων (KODER-HILD, *Hellas*, 66-67). Βλ. και Μ. ΚΟΡΩΣΗΣ, Τό όνομα της Πελοποννήσου κατά τή μέση βυζαντινή περίοδο, Πρακτικά Γ' διεθνούς συνεδρίου πελοποννησιακών σπουδών (Καλαμάτα 1985), *Πελοποννησιακά. Παράρτημα*

καί στή συνέχεια στήν Κωνσταντινούπολη, πιθανώς διά θαλάσσης¹⁶. Τό πρώτο τμήμα τοῦ ταξιδιοῦ πάντως θά πραγματοποιοῦνταν διαμέσου τοῦ χερσαίου δρόμου ὁ ὁποῖος συνέδεε τή νότιο καί τήν κεντρική Ἑλλάδα μέ τή Θεσσαλονίκη. Ἄλλο ἐγγραφο τοῦ Ἰουλίου 1195 ἀναφέρεται σέ ἐμπορικό ταξίδι διά θαλάσσης ἀπό τή Βενετία στήν Κόρινθο καί μετάβαση στή Θήβα καί ἄλλες περιοχές τῶν Κατωτικῶν καί τῆς Πελοποννήσου, διά ξηρᾶς ἢ διά θαλάσσης¹⁷. Ὅπως συνάγεται ἀπό ἄλλο ἐγγραφο, τό ὁποῖο συντάχθηκε στή Θήβα τό 1170, ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ προορισμός ἐνός ἄλλου ἐμπορικοῦ ταξιδιοῦ, μέ τή διαφορά ὅτι σέ αὐτήν τήν περίπτωση ὁ *tractator* εἶχε τήν εὐχέρεια νά ἐπιλέξει νά ταξιδέψει εἴτε διά ξηρᾶς εἴτε διά θαλάσσης¹⁸.

Αὐτό τό ὁποῖο εἶναι ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ ὑπαρξη ἐνός χερσαίου δρόμου ὁ ὁποῖος συνέδεε τήν Κόρινθο μέ τή Θήβα καί τή Θεσσαλονίκη καί ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀπέκτησε μεγάλη σημασία τό 12ο αἰώνα. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στή Θήβα καί τήν Κόρινθο μποροῦσε νά καλυφθεῖ σέ μιά μόνο νύχτα, ἂν ὁ ταξιδιώτης ταξίδευε μέ πολύ γοργό ρυθμό¹⁹. Ὁ δρόμος αὐτός ξεκινοῦσε ἀπό τήν Κόρινθο, διερχόταν ἀπό τά Μέγαρα καί στό πέρασμα τῶν Ἐλευθερῶν, ἀνάμεσα στόν Κιθαιρῶνα καί τήν Πάστρα, συναντοῦσε τό δρόμο ὁ ὁποῖος ἐρχόταν ἀπό τήν Ἀθήνα γιά νά φτάσει στή Θήβα. Μετά τή Θήβα, κατευθυνόταν πρός τά βορειοδυτικά ἀκολουθώντας τήν κοιλάδα τοῦ Κηφισσοῦ περνοῦσε ἀνάμεσα στά ὄρη τῆς Βοιωτίας καί τῆς Φωκίδας²⁰, διέσχισε τό ὄρος Ὅθρυ, ἔφτανε στό Ζητούνι (Λαμία) καί στή συνέχεια στά Φάρσαλα.

13/1, 1987-1988, 211-212, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τήν ἀποψη ὅτι ὁ δρος *κατωτικά* κάλυπτε τόσο τήν Πελοπόννησο, ὅσο καί περιοχές τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας. Οἱ KODER-HILD, *Hellas*, 39, πιστεύουν εὐλόγα ὅτι τόν 12ο αἰώνα τά Κατωτικά μέρη ταυτίζονταν μόνο μέ τό θέμα Ἑλλάδος καί ὅτι δέν ἐπεκτείνονταν στήν Πελοπόννησο. Ἀλλωστε τό ἐγγραφοῦ μας κάνει σαφῆ τή διάκριση ἀνάμεσα στά Κατωτικά καί τήν Πελοπόννησο.

16. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 235.

17. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 426.

18. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 234 (Ὀκτώβριος 1170).

19. Ὁ *Βίος Νίκωνος Μετανοεῖτε*, § 28, 102 θεωρεῖ ἐξαιρετική, ἀλλά ὄχι ἀδύνατη, τήν ἐπίδοση αὐτῆς ἐνός Λάκωνος, ὁ ὁποῖος πιθανώς ταξίδευε ἀπό τή Θήβα μέ τελικό προορισμό τή Σπάρτη. Τό γεγονός ἄλλωστε ὅτι τό ταξίδι πραγματοποιεῖται ἀπνευστί καί μάλιστα κατά τή διάρκεια τῆς νύκτας εἶναι μιά ἀπόδειξη τοῦ ἐπείγοντος χαρακτήρα του. Ἀντίθετα, τό γεγονός ὅτι ὁ δσιος Νίκων ὁ ὁποῖος φέρεται νά πραγματοποιήσῃ τό ἴδιο ταξίδι μέ τά πόδια, καί μάλιστα σέ συντομότερο χρόνο, θεωρεῖται ἀπό τό συντάκτη τοῦ *Βίου* ὡς θαῦμα.

20. KODER-HILD, *Hellas*, 95-96.

Μετά τὰ Φάρσαλα, ὁ ἐπόμενος σημαντικός σταθμός ἦταν ἡ Λάρισα, πόλη-κλειδί τῶν δρόμων πού διέσχίζαν τὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα²¹. Μετά τὴ Λάρισα ὁ δρόμος ἔστριβε βορειοανατολικά, περνοῦσε ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν²², προχωροῦσε παραλιακά, διερχόταν ἀπὸ τὸν Πλαταμῶνα καὶ κατέληγε στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτός ἦταν ὁ κύριος δρόμος, ἡ δημοσία ὁδός²³, ὑπῆρχαν ὁμως καὶ ἄλλοι δευτερεύοντες δρόμοι, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴ Λάρισα παρέκαμπταν τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν καὶ συναντοῦσαν τὸν κύριο δρόμο κοντὰ στὸν Πλαταμῶνα²⁴. Ἡ θέση τοῦ Πλαταμῶνος πάνω σὲ αὐτὸν τὸν ἄξονα ἐπικοινωνίας συνετέλεσε πιθανῶς στὴν ἀνάδειξή του σὲ σημαντικό ἀγκυροβόλιο τῆς περιοχῆς στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνα²⁵, ὅταν καὶ ὁ δρόμος ἀπέκτησε μεγάλη σημασία γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ κεντροελλαδικοῦ χώρου. Ὁ Ἀλέξιος Γ΄ Ἄγγελος ἀνανεώνοντας παλαιότερα προνόμια τῶν Βενετῶν τοὺς παραχώρησε μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1198 τὸ δικαίωμα νὰ ἐμπορεύονται ἀτελῶς στὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Πλαταμῶνος, ἔμμεση ἔνδειξη γιὰ τὴν οἰκονομικὴ σημασία τοῦ τόπου²⁶. Οἱ ἔμποροι πού ταξίδευαν μὲ προορισμὸ εἴτε τὴ Θεσσαλονίκη εἴτε τὰ κέντρα τῆς νότιας Ἑλλάδας ὅπως τὴ Θήβα καὶ τὴν Κόρινθο ἀποτελοῦσαν δυνάμει ἀγοραστές γιὰ τὰ προϊόντα τῆς στενῆς πεδιάδας τοῦ Πλαταμῶνος.

21. KODER-HILD, *Hellas*, 93. Γιὰ τὴ Λάρισα, βλ. KODER-HILD, *Hellas*, 198· πρβλ. HARVEY, *Expansion*, 221-222.

22. Ἡ δίοδος τῶν Τεμπῶν ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα τὸ κύριο πέρασμα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία πρὸς τὴ Μακεδονία (Ἄννα ΑΒΡΑΜΕΑ, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, Ἀθήνα 1974, 74-78).

23. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία*, 75-76.

24. KODER-HILD, *Hellas*, 91.

25. *La géographie d'Edrisi*, μετάφραση καὶ σχόλια P.-A. JAUBERT, τ. 2, Παρίσι 1840 (ἀνατύπωση Ἀμστερνταμ 1975), 294· πρβλ. KODER-HILD, *Hellas*, 104. Τὸ Στόμιο, λίγο νοτιότερα ἀπὸ τίς ἐκβολές τοῦ Πηνειοῦ (δ. π., 204, 264), θά μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ἔχει αὐτὸν τὸ ρόλο ἀφοῦ βρισκόταν πάνω σὲ μιά δευτερεύουσα ὁδό, ἡ ὁποία συνέδεε τὸν Πλαταμῶνα μὲ τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας (ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία*, 80-81). Κάτι τέτοιο ὁμως δὲ φαίνεται πολὺ πιθανό, διότι ἀφ' ἐνός τὸ Στόμιο δὲ βρισκόταν πάνω στὸν κύριο δρόμο πού συνέδεε τὴν κεντρικὴ μὲ τὴ βόρειο Ἑλλάδα, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸν Πλαταμῶνα καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑπάρχει καμιά σχετικὴ μαρτυρία στὶς πηγές τῆς ὑπὸ μελέτη περιόδου.

26. POZZA-RAVEGNANI, ἀρ. 2, 131· πρβλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, *ΕΕΒΣ* 18, 1948, 50-51.

Ἡ σημασία τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἐξυπηρετοῦσε ταυτόχρονα καί στρατιωτικές ἀνάγκες, γίνεται ἀντιληπτή ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἦταν ἡ κύρια ἀρτηρία ἡ ὁποία συνέδεε τήν κεντρική καί νότιο Ἑλλάδα μέ τήν πρωτεύουσα²⁷. Ὁ δρόμος μαρτυρεῖται ἤδη ἀπό τό 10ο αἰώνα, ἡ δέ σημασία του ἦταν μεγάλη ἀφοῦ ἐπέτρεπε στούς ἐρχόμενους ἀπό τήν Ἰταλία μέ προορισμό τήν Κωνσταντινούπολη νά ἀποφεύγουν τό τμήμα ἐκεῖνο τῆς Ἑγνατίας τό ὁποῖο συνέδεε τή Θεσσαλονίκη μέ τό Δυρράχιο καί τό ὁποῖο δέν ἦταν πάντοτε ἀσφαλές, λόγῳ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων οἱ ὁποῖες διεξάγονταν στήν περιοχή. Ἀντί νά ἀποβιβαστοῦν στό Δυρράχιο οἱ ταξιδιωτές εἶχαν τή δυνατότητα νά ἀποβιβαστοῦν σέ κάποιο λιμάνι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, κατά προτίμηση τή Ναύπακτο —ἀπ' ὅπου ἕνας δρόμος ὁδηγοῦσε στήν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ²⁸ καί στή συνέχεια στή Λάρισα— ἢ στήν Κόρινθο καί ἀπό ἐκεῖ ἐπαιρναν τό δρόμο τόν ὁποῖο περιγράψαμε. Οἱ σχετικές μνεῖες στά ἀγιολογικά κείμενα²⁹ ἐνισχύονται καί ἀπό τήν ἀναφορά σέ ταξιδιωτές οἱ ὁποῖοι πηγαίνοντας στή Θεσσαλονίκη μέ προέλευση τήν Ἰταλία περνοῦσαν ἀπό τήν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν³⁰. Ὅμως καί αὐτός ὁ δρόμος δέν ἦταν πάντοτε ἀσφαλῆς ἐξαιτίας τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν καί τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων οἱ ὁποῖες διεξάγονταν στήν κεντρική Ἑλλάδα γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα τοῦ 10ου αἰώνα³¹. Στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα οἱ περιοχές βορείως τῆς Στερεᾶς βρίσκονταν πιθανῶς ὑπό βουλγαρικό ἔλεγχο³². Ὁ δεύτερος βυζαντινοβουλγαρικός πόλεμος στά τέλη τοῦ 10ου αἰώνα ἐπληξε τίς ἑλλαδικές περιοχές ἀπό τίς

27. Πρβλ. J. FERLUGA, *Tebe bizantina quale centro economico nel XII secolo, Rivista di bizantinistica* 1/4, 1992 (ἀνατύπωση J. FERLUGA, *Untersuchungen zur byzantinischen Provinzverwaltung*, Ἀμοστερνταμ 1992, 605-615), 24.

28. P. SOUSTAL-J. KODER, *Nikopolis und Kephallenia, TIB* 3, Βιέννη 1981, 90· Koder-Hild, *Hellas*, 98

29. *Vita di sant'Elia il giovane (BHG 580)*, ἐκδ. G. ROSSI-TAIBBI, Παλέρμο 1962, § 67-69, 106-110.

30. *Miracula sancti Demetrii*, AASS Oct IV (1780), στ. 192-193.

31. Ἡ κυριότερη πηγή γιά τίς βουλγαρικές ἐπιδρομές στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα εἶναι ὁ *Βίος* τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη· βλ. Θεώνη ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS, Σημείωμα γιά τήν ἐπιδρομή τοῦ τσάρου Συμεὼν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδας (ἀρχές 10ου αἰώνα), *Σύμμεικτα* 8, 1989, 383-387. Στή διάρκεια τοῦ δεύτερου βυζαντινοβουλγαρικοῦ πολέμου στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰώνα οἱ Βούλγαροι εἶχαν διεισδύσει ἐπανεπιλημμένα στήν κεντρική Ἑλλάδα.

32. *Βίος Λουκά Στειριώτη (BHG 994)*, ἐκδ., μετ., σχολ. Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἀθήνα 1989, § 15, 164. Ἀπό τό σχετικό χωρίο προκύπτει ὅτι γύρω στό 910 (γιά τή χρονολο-

όποιες διερχόταν ο δρόμος. Ὁ Σαμουήλ σέ ἐπιδρομή του ἐναντίον τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου κατέλαβε τή Λάρισα καί ἐξανδραπόδισε τούς κατοίκους της³³. Τό 997 ὁ Νικηφόρος Οὐρανός, ἀκολουθώντας τόν ἴδιο δρόμο ἔφτασε στό Σπερχειό ποταμό ὅπου κατέφερε βαρεῖα ἥττα στούς στρατοπεδευμένους ἐκεῖ Βουλγάρους. Ὁ δρόμος τόν ὁποῖο ἀκολούθησε ὁ βυζαντινός στρατός ἦταν αὐτός πού περιγράψαμε παραπάνω: Λάρισα-πεδιάδα τῶν Φαρσάλων-Σπερχειός³⁴. Μετά τό γεγονός αὐτό δέ μαρτυρεῖται πλέον βουλγαρική διείσδυση στήν Ἑλλάδα, ἐπομένως μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 11ου αἰῶνα ὁ δρόμος μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ μέ ἀσφάλεια. Ὅπως δείχνουν τά βενετικά ἔγγραφα, στήν ἐποχή τήν ὁποία μελετοῦμε ὁ δρόμος αὐτός διεδραμάτιζε καίριο ρόλο στήν οἰκονομική ζωή τῆς αὐτοκρατορίας ἐξασφαλίζοντας τή σύνδεση τῶν κυριότερων οἰκονομικῶν κέντρων τῆς Βαλκανικῆς μεταξύ τους ἀλλά καί μέ τήν πρωτεύουσα.

Ἡ ὑπαρξη ἑνός ἐμπορικοῦ δικτύου ἀνάμεσα στή Θήβα καί στή Θεσσαλονίκη τό 12ο αἰῶνα μαρτυρεῖται καί ἀπό ἄλλες πηγές τῆς ἐποχῆς. Ὁ διάλογος *Τιμαρίων* τοῦ Ψευδολουκιανοῦ παρέχει πολύτιμες πληροφορίες γιά τό πανηγύρι, τό ὁποῖο γινόταν στή Θεσσαλονίκη μέ τήν εὐκαιρία τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου καί τό ὁποῖο ἀποτελοῦσε μεγάλο ἐμπορικό γεγονός γιά τήν πόλη. Ἦταν ἀφορμή νά συγκεντρωθεῖ πλῆθος ἐμπόρων, βυζαντινῶν καί ξένων, οἱ ὁποῖοι ἔφθαναν στήν πόλη εἴτε διά ξηρᾶς εἴτε διά θαλάσσης καί ἔφερναν πρὸς πώληση διάφορα ἐμπορεύματα, μεταξύ τῶν ὁποίων σημαντική θέση κατεῖχαν ὑφάσματα καί νήματα μέ προέλευση τή Βοιωτία καί τήν Πελοπόννησο³⁵. Ἡ πληροφορία αὕτη ἀποτελεῖ σημαντική μαρτυρία γιά τό ἐσωτερικό ἐμπόριο τῆς αὐτοκρατορίας καί εἰδικότερα γιά

γία, βλ. *Βίος Λουκά Στειριώτη*, 43-44) οἱ δίοδοι οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦσαν ἀπό τή Στερεά στή Θεσσαλία ἐλέγχονταν αὐστηρά γιά νά παρεμποδίζεται ἡ διαφυγή δούλων, κάτι τό ὁποῖο μᾶς ἐπιτρέπει νά κάνουμε τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ περιοχές βορείως τῆς Στερεᾶς ἐλέγχονταν ἀπό ξένη στρατιωτική δύναμη (μᾶλλον βουλγαρική).

33. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἐκδ. J. THURN, CFHB 5, Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1973, 330.

34. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 341-342· πρβλ. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία*, 131.

35. R. ROMANO, *Pseudo-Luciano, Timarione* (εἰσαγωγή, ἔκδοση, μετάφραση, σχολιασμός, γλωσσάριο), *Byzantina et Neohellenica Neapolitana* 2, Νεάπολη 1974, 54-55, στ. 148-150: ὕστερον κατιῶν ἐκ τῆς ἀκρωρείας ἔθεασάμην παντοῖον εἶδος, ὅσα ἐν ὑφάσμασι καί νήμασιν ἀνδρῶν τε καί γυναικῶν καί ὅσα ἐκ Βοιωτίας καί Πελοποννήσου.

τίς οικονομικές σχέσεις μεταξύ τῶν ἀστικῶν κέντρων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἐνῶ παράλληλα ἐπιβεβαιώνει τὴν εἰκόνα πού μᾶς δίνουν τὰ βενετικά ἐγγράφα γιὰ ὑπαρξὴ ἐμπορικοῦ δικτύου ἀνάμεσα στὴ Θήβα, τὴν Κόρινθο καὶ τὴ Θεσσαλονίκη.

Ἡ ἀναφορὰ σέ ὑφάσματα καὶ νήματα μέ προέλευση τὴ Βοιωτία ἐρχεται νά προστεθεῖ σέ μιὰ σειρά ἄλλων μαρτυριῶν συγχρόνων πηγῶν σχετικὰ μέ τὴν παραγωγὴ μεταξωτῶν στὴ Θήβα τὸ 12ο αἰώνα³⁶. Ἄν καὶ πολὺ γνωστές τίς παρουσιάζουμε σύντομα. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὴν ἄρπαγὴ ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς τὸ 1147, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιδρομῆς τους ἐναντίον τῆς Θήβας, ὑφαντουργῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ στὴ μεταφορὰ τους στὴ Σικελία³⁷. Ὅρισμένες δυτικές πηγές ἀναφέρουν ὅτι οἱ Θηβαῖοι ὑφαντουργοὶ πού μεταφέρθηκαν βιαίως στὴ Σικελία, μαζί μέ ἄλλους ὁμοτέχνους τους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Κόρινθο, ἔκαναν γνωστή στό νησί τὴ μεταξοβιοτεχνία³⁸. Σύμφωνα μέ τὴ δεύτερη μαρτυρία, μέ τὴ συνθήκη εἰρήνης πού συνήφθη ἀνάμεσα στό Βυζάντιο καὶ στόν ἐμίρη τῆς Ἀγκυρας γύρω στό 1195, τὸ Βυζάντιο παραχώρησε στόν τελευταῖο σαράντα μεταξωτὰ ὑφάσματα ἀπὸ τὴ Θήβα³⁹, ἔμμεση ἀπόδειξη γιὰ τὰ ὑψηλῆς ποιότητας μεταξωτὰ τῆς Θήβας τὰ ὁποῖα τροφοδοτοῦσαν τὴν ἴδια ἐποχὴ τὴν ἀγορὰ τῆς πρωτεύουσας⁴⁰.

Ἡ παραγωγὴ μεταξωτῶν ὑφασμάτων εἶχε ὥς συνέπεια τὴ δημιουργία στὴ Θήβα μιᾶς εὐκατάστατης τάξης βιοτεχνῶν, ὁ πλοῦτος τῆς ὁποίας προερ-

36. Δέν εἶναι σκόπιμο νά ἐπεκταθοῦμε σέ ζητήματα σχετικὰ μέ τὴν προέλευση τῆς μετάξης, στά ὁποῖα ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ D. JACOBY, *Silk in Western Byzantium before the Fourth Crusade*, *BZ* 84-85, 1991-1992, 454, 461-462, 475-476, 480.

37. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, ἔκδ. J.-A. VAN DIETEN, *CFHB* 11/1, Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1975, 74 στ. 45-49 καὶ 98 στ. 4-6.

38. Βλ. τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Otto von Freising σέ U. MONNERET DE VILLARD, *La tessitura palermitana sotto i Normani e i suoi rapporti con l'arte bizantina*, *Miscellanea Giovanni Mercati*, τ. 3 (ST 123), Βατικανό 1946, 473-474. Στηριζόμενος στὴν ἴδια πηγὴ ὁ U. Monneret de Villard (σ. 464-474) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ παραγωγὴ πολυτελῶν ὑφασμάτων ἄρχισε στὴ Σικελία μόνο μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς καὶ πιὸ συγκεκριμένα μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ 1147.

39. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 461 στ. 35-36· πρβλ. DÖLGER, *Regesten*, ἀρ. 1632a[1634].

40. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης μνημονεύει σέ ἐπιστολὴ του τὴν παραγωγὴ στὴ Θήβα μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ τὴν πώλησή τους τὴν πρωτεύουσα (Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, ἔκδ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, τ. 2, Ἀθήνα 1880, 83 στ. 18-19).

χόταν από την ένασχόληση με τό εμπόριο τών μεταξωτών. Ἄν καί εἶναι πολύ λογικό ἡ τοπική ἀριστοκρατία νά ἔβρισκε στή σηροτροφία καί τή μεταξουργία ἕναν τρόπο νά ἐπενδύσει μέρος τουλάχιστον ἀπό τά διαθέσιμα κεφάλαιά της⁴¹, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι ὑπῆρχαν παράλληλα καί ἄλλοι Θηβαῖοι μέ ἀξιόλογη οἰκονομική ἐπιφάνεια, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐπενδύσει σέ αὐτόν τόν τομέα. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἀναφερόμενος στή νορμανδική ἐπιδρομή κάνει ἰδιαίτερη μνεία στούς *χειρώνακτες* τούς ὁποίους οἱ Νορμανδοί πίεσαν νά τούς παραδώσουν τά χρήματά τους⁴². Νομίζω ὅτι ὁ ὅρος *χειρώναξ*, ὁ ὁποῖος δηλώνει γενικά τόν ἀσχολούμενο μέ μιὰ χειρωνακτική ἐργασία, χρησιμοποιεῖται στήν προκειμένη περίπτωση γιά νά δηλώσει τούς ἀσχολούμενους μέ τήν παραγωγή καί τήν ἐμπορευματοποίηση τών μεταξωτών. Ἄλλωστε, ἀπό αὐτούς οἱ Νορμανδοί μπορούσαν νά ἀναμένουν ὅτι θά ἀποσπάσουν τά μεγαλύτερα χρηματικά ποσά.

Ἀπό τόν 11ο αἰώνα καί ἔξῃς ἀναπτύσσεται στό Βυζάντιο μιὰ νοοτροπία ἡ ὁποία διακρίνει τό εμπόριο, τό ὁποῖο συνεπάγεται καί χειρωνακτική ἀπασχόληση, ἀπό τό καθαρά μεταπρατικό εμπόριο, θεωρώντας ἀνώτερο τό δεύτερο⁴³. Ἡ διάκριση αὕτη ἐμφανίζεται στήν *Πεῖρα* τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου⁴⁴, ἡ ὁποία κάνει λόγο γιά *σωματεῖα*, τά μέλη τών ὁποίων κατασκεύαζαν τά προϊόντα τά ὁποῖα πωλοῦσαν καί σέ *συστήματα*, τά μέλη τών ὁποίων ἀσχολοῦνταν ἀποκλειστικά μέ τό μεταπρατικό εμπόριο. Εἶναι μάλιστα ἐνδεικτικό ὅτι ὁ δικαστής ἀντιμετώπιζε μέ τόν ἴδιο τρόπο αὐτούς οἱ ὁποῖοι ἐξασκοῦσαν μιὰ τέχνη, χωρίς ἄμεση ἀνάμιξη στό εμπόριο (ὅπως τούς βαφεῖς) καί αὐτούς οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνταν παράλληλα μέ τήν παραγωγή καί τό εμπόριο (ὅπως τούς σκυτοτόμους). Μέ ἄλλα λόγια, κριτήριό του γιά τήν

41. JACOBY, *Silk*, 476, 478-479.

42. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 74 στ. 35.

43. Γιά τήν ὑποτίμηση τῆς χειρωνακτικῆς σέ σχέση μέ τή μὴ χειρωνακτική ἐργασία, βλ. P. MAGDALINO, *Byzantine Snobbery*, στό M. ANGOLD (ἐκδ.), *Byzantine Aristocracy. XI-XIII Centuries*, British Archeological Reports, ἀρ. 221, Ὁξφόρδη 1984, 67.

44. JGR 4, σ. 213. Ὁ Εὐστάθιος Ρωμαῖος ὑπῆρξε δρουγγάριος τῆς βίγλας γύρω στά 1030. Ἡ *Πεῖρα* εἶναι συμπληρωματικό ἐργο τό ὁποῖο συνετέθη στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1030 ἢ στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ 1040 (N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The "Peira" of Eustathios Romaios: an Abortive Attempt to Innovate in Byzantine Law*, FM 7, 1986, 173-175).

κατάταξη τῶν ἐπαγγελλμάτων δέν ἦταν ἡ ἀσκησις ἢ μὴ μιᾶς ἐμπορικῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ ἡ ἀσκησις μιᾶς χειρωνακτικῆς δραστηριότητος. Σύμφωνα λοιπόν μέ αὐτήν τή νοοτροπία οἱ παραγωγοὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων θεωροῦνταν χειρῶνακτες. Οἱ *χειρῶνακτες* ἀντιπαράτιθενται στό κείμενο μέ τούς *δυνατούς καί λαμπρούς τὸ γένος καί σεμνοὺς τὴν ἡλικίαν καί περιφανεῖς κατ' ἀξίωσιν*, δηλαδή τούς ἰσχυροὺς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀριστοκρατικὴ καταγωγή, ἦταν σεβάσμιοι στὴν ἡλικία καί ἔφεραν κάποιο ἀξίωμα. Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ἐργάτες οἱ ὅποιοι ἀπασχολοῦνταν στὴ βιοτεχνία παραγωγῆς μεταξωτῶν, αὐτοὶ προέρχονταν ἀπὸ τὰ χαμηλὰ κοινωνικά στρώματα⁴⁵. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Χωνιάτη σέ γυναῖκες τῆς ἀριστοκρατίας οἱ ὁποῖες κατεῖχαν τὴν τέχνη τῆς ὑφανσις μεταξωτῶν θά πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ κοινὸς τόπος⁴⁶.

Δυστυχῶς τὰ ἔγγραφα δέ μᾶς παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὰ ἐμπορεύματα τὰ ὁποῖα διακινοῦσαν οἱ Βενετοὶ ἀπὸ καὶ πρὸς τὴ Θήβα. Ἡ μὴ ἀναφορὰ σέ συγκεκριμένα ἐμπορεύματα δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι, σέ αὐτὴν τουλάχιστον τὴν περίοδο, τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη μιᾶς *colleganza* δέν ἐνδιαφέρονταν ἀποκλειστικά γιὰ τὸ ἐμπόριο συγκεκριμένων προϊόντων, ἀλλὰ διακινοῦσαν ὁποιοδήποτε ἐμπόρευμα παρουσίαζε οἰκονομικὸ ἐνδιαφέρον. Ὑπάρχουν ὁμως ἑμμεσες μαρτυρίες ὅτι τὰ μεταξωτὰ κατεῖχαν σημαντικὴ θέσι ἀνάμεσα στὰ ἐμπορεύματα τὰ ὁποῖα διακινοῦνταν ἀπὸ τὴ Θήβα. Ἔτσι, μετὰ τὴν ἐκδίωξι τῶν Βενετῶν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια καὶ τὴ δήμευσι τῶν περιουσιῶν τους τὸ 1171⁴⁷, ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Γένουας στὴν αὐλὴ τοῦ Μανουήλ Α' ἔλαβε ἐντολὴ νὰ προσπαθῇ μετὰξὺ ἄλλων νὰ ἐξασφαλίσῃ γιὰ τοὺς Γενουάτες τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν ἐμπόριο ἐλεύθερα σέ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία καὶ νὰ ἐμπορεύονται μετὰξωτὰ τῆς Θήβας, προνόμιο τοῦ ὁποῖου ἀπέλαυναν οἱ Βενετοὶ μέχρι τὸ 1171⁴⁸. Ἡ μαρτυρία ἔχει βαρύτητα γιὰ δύο λόγους: ἀφ' ἑνὸς διότι δείχνει ὅτι οἱ Βενετοὶ ἀσχολοῦνταν μέ τὸ

45. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 98 στ. 4-8.

46. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 74 στ. 45-49· βλ. σχολιασμό τοῦ χωρίου σέ JACOBY, *Silk*, 468.

47. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 171-172 στ. 60-64.

48. C. IMPERIALE DI SANT' ANGELO (ἐκδ.), *Codice diplomatico della repubblica di Genova dal 953 al 1163*, τ. 2 (1164-1190), Ρώμη 1938, 115: *liberam et omnimodam habeant facultatem mercandi et utendi libere per omniam terram et omnes partes imperii et etiam exercendi negotiationem pannorum sete apud Stivam sicut Veneti soliti*

ἐμπόριο μεταξωτῶν τῆς Θήβας, ἀφ' ἑτέρου διότι φαίνεται ὅτι τὸ ἐμπόριο αὐτό δέν ἦταν ἀνοιχτό σέ ὅλους τοὺς ξένους, ἀλλὰ ὑπῆρχαν ὀρισμένοι σοβαροὶ περιορισμοί. Ἀπὸ τὸ κείμενο συνάγουμε ὅτι οἱ Γενουάτες δέν ἦταν μὲν ἀποκλεισμένοι μέχρι τότε ἀπὸ τὴν ἀγορά τῆς Θήβας, ἀλλὰ ὅτι δέν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀγοράσουν τὰ μεταξωτά της. Τὸ ἴδιο ἰσχύει πιθανῶς καὶ γιὰ τὴν Πίζα, τὴν ἄλλη ἰταλικὴ δημοκρατία ἡ ὁποία εἶχε προνόμια στὸ Βυζάντιο τὸ 12ο αἰῶνα⁴⁹. Ἡ γενουατικὴ προσπάθεια μᾶλλον ἀπέτυχε, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι οἱ ὑπήκοοι τῆς Γένουας καὶ τῆς Πίζας ἀνέμιχθησαν στὸ ἐμπόριο τῆς Θήβας στὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἀλλωστε λίγα χρόνια ἀργότερα οἱ Βενετοὶ ἐπέστρεψαν στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ στράφηκαν καὶ πάλι στὴ Θήβα⁵⁰ καὶ δέν εἶναι πολὺ πιθανό ὅτι ἀνέχθησαν τὸν ἀνταγωνισμό τῶν δύο πόλεων σέ ἕναν τόσο προσοδοφόρο τομέα⁵¹. Εἶναι πιθανόν οἱ περιορισμοὶ αὐτοὶ νὰ ὀφείλονταν στὴν ἐπιθυμία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους νὰ ἐλέγξει τὴν ἐμπορευματοποίηση τῶν μεταξωτῶν δεδομένου ἀφ' ἑνός ὅτι στὴ Θήβα παράγονταν καὶ μεταξωτά προορισμένα γιὰ αὐτοκρατορικὴ χρῆση καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ παραγωγή βρισκόταν ἀποκλειστικά στὰ χέρια ἰδιωτῶν⁵².

Ἐπανερχόμεθα στὸ ζήτημα τοῦ δρόμου τὸν ὁποῖο περιγράψαμε παραπάνω. Ἡ σημασία του γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα τῆς Θήβας εἶναι προφανὴς ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπε τὴ διοχέτευση τῆς παραγωγῆς τῶν μεταξωτῶν τῆς Θήβας ἀλλὰ καὶ τῆς Κορίνθου⁵³ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καὶ στὴ δυτι-

erant πρβλ. LILIE, *Handel*, 211-212· JACOBY, *Silk*, 466-467, 491. Γιὰ τὸ ρόλο τῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων στὴ διακίνηση τῶν μεταξωτῶν ἐκτὸς βυζαντινῆς ἐπικράτειας, βλ. JACOBY, *Silk*, 464 καὶ σημ. 63, 491.

49. Ἡ Πίζα ἀπέκτησε γιὰ πρώτη φορά προνόμια στὸ Βυζάντιο τὸ 1111 καὶ ἡ Γένοια τὸ 1155. Βλ. σχετικὰ, LILIE, *Handel*, 69-76 καὶ 84-87.

50. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 273 ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἐπιστρέψει στὴ Θήβα τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1175.

51. Ἀντίθετη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ LILIE, *Handel*, 212, ὁ ὁποῖος βασιζόμενος στὸ γεγονός ὅτι τὸ γενουατικὸ αἶτημα δέν ἐπαναλήφθηκε ὑποστηρίζει ὅτι ἀνάμεσα στὸ 1171/2 καὶ 1174/1175 ἡ Γένοια ἀπέκτησε πρόσβαση στὸ ἐμπόριο μεταξωτῶν τῆς Θήβας. Προσθέτει μάλιστα τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀναχώρηση τῶν Βενετῶν θὰ εἶχε δημιουργήσει προβλήματα στὴ διάθεση τοῦ πολυτίμου αὐτοῦ εἴδους, μέ ἀποτέλεσμα οἱ Βυζαντινοὶ νὰ ἐξαναγκαστοῦν κατὰ κάποιον τρόπο σέ αὐτὴν τὴν παραχώρηση.

52. JACOBY, *Silk*, 490-491.

53. Γιὰ τὴν παραγωγή μεταξωτῶν στὴν Κόρινθο, βλ. JACOBY, *Silk*, 465-466.

κή Εὐρώπη. Τά ἔγγραφα μαρτυροῦν γιά *colleganze* μέ σκοπό ἐμπορικά ταξίδια ἀπό τή Θήβα στή Βενετία διαμέσου Δυρραχίου: *quos... totos perperos.... de suprascripta Stive portare debeam in Dirachio per terra et da Durachio per mare debeam ire in Venecia*⁵⁴. Τό ἐνδιαφέρον στοιχεῖο εἶναι ὅτι γιά τά ταξίδια ἀνάμεσα στή Θήβα καί τήν Κωνσταντινούπολη προτιμᾶτο ὁ χερσαῖος ἀπό τό θαλάσσιο δρόμο, ἄν καί τά ἐμπορεύματα ἀπό τή Θήβα μπορούσαν εὐκόλα νά φτάσουν στή Χαλκίδα καί νά φορτωθοῦν σέ πλοῖα τά ὁποῖα θά τά μετέφεραν σέ λιμάνια τῆς Ἰταλίας, τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἢ καί στήν Ἱδία τήν Κωνσταντινούπολη⁵⁵. Φυσικά δέν ἀποκλειόταν ἡ χρησιμοποίηση τῆς θαλασσίας ὁδοῦ. Ἔτσι, μιά *colleganza* ἡ ὁποία δημιουργήθηκε στή Θήβα τό 1170 γιά ἕνα ἐμπορικό ταξίδι στήν Κωνσταντινούπολη ἄφηνε στόν *tractator* τήν εὐχέρεια νά ἐπιλέξει νά ταξιδέψει εἴτε διά ξηρᾶς, εἴτε διά θαλάσσης⁵⁶. Μαθαίνουμε λόγου χάρι ὅτι στή Βενετία εἶχε συσταθεῖ μιά *compagnia* μέ τούς ἐξῆς ὁδούς: ὁ ἕνας ἀπό τούς δύο συμβαλλομένους θά παρέμενε στήν Κωνσταντινούπολη καί ὁ ἄλλος στή Θήβα, ἐνῶ θά ἔστελναν ὁ ἕνας στόν ἄλλο διά τῆς χερσαίας ὁδοῦ «τό ἔχειν» τους, εἴτε μέ τόν ὄρο *habere* δηλώνονται ἐμπορεύματα εἴτε, πράγμα λιγότερο πιθανό, κάποιο χρηματικό κεφάλαιο. Στή συνέχεια οἱ δύο συμβαλλόμενοι συμφωνοῦσαν νά προωθήσουν διά ξηρᾶς αὐτό τό «ἔχειν», ὅπουδήποτε τούς φαινόταν καλόν⁵⁷. Ταυτόχρονα, καί σέ ἄλλο ἔγγραφο τό ὁποῖο ἐξετάστηκε παραπάνω ἀναφέρεται ἡ χερσαία ὁδός ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στή Θήβα⁵⁸.

54. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 353 (Φεβρουάριος 1185).

55. KODER-HILD, *Hellas*, 96-97. J. KODER, *Negroponte. Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euböia der Zeit der Venezianerherrschaft*, Βιέννη 1973, 40-41. Γιά τό ρόλο τῆς Χαλκίδας ὡς κυρίου λιμανιοῦ πρόσβασης στή Θήβα, βλ. HARVEY, *Expansion*, 219-220.

56. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 234: *debeo per mare aut per terram ire in Constantinopoli*.

57. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti*, ἀρ. 308: *ego vero permanere debebam in Constantinopoli et tu in Stives et debebam tibi mittere et remittere istud habere de Constantinopoli in Stives per terram et per ipsos culfos et passaios et tu similiter michi de Stives in Constantinopoli, potestatem quoque habere debebamus de isto habere dare et mandare per terram ubicumque nobis bonum visum fuisset*.

58. Βλ. πύ πάνω σελ. 99-100.

Συμπερασματικά μπορούμε νά ποῦμε ὅτι τὸ ἐμπόριο τὸ ὁποῖο διεξαγόταν στὰ πλαίσια τοῦ κεντροελλαδικοῦ χώρου, ἀπὸ τὴ Θήβα μέχρι τὴ Θεσσαλονίκη, διακινουῦνταν διαμέσου τῆς χερσαίας ὁδοῦ, κάτι ποὺ σημαίνει ὅτι τὰ ἐμπορεύματα δὲν προορίζονταν ἀποκλειστικά γιὰ τὶς ἀγορὲς τῆς Κορίνθου, τῆς Θήβας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ ὅτι ὑπῆρχαν πιθανοὶ ἀγοραστές καὶ σὲ ἄλλες πόλεις οἱ ὁποῖες βρισκόνταν πάνω στὸ δρόμο ἢ κοντὰ σὲ αὐτόν. Ἀναφερθήκαμε πρὶν πάντων στὴν περίπτωση τοῦ Πλαταμῶνος. Ἐνδεχομένως καὶ ἄλλες πόλεις ποὺ συγκέντρωναν ξένους ἐμπόρους νά προσεῖλκυαν Βενετούς οἱ ὁποῖοι ἐμπορεύονταν μεταξωτὰ ἀπὸ τὴ Θήβα. Αὐτὸ φαίνεται ἀκόμα πρὶν εὐλόγο, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, οἱ ἄλλοι ξένοι ἐμποροὶ ἦταν ἀποκλεισμένοι κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῆς Θήβας. Ἴσως προσπαθοῦσαν νά ἀντιμετωπίσουν αὐτὸ τὸ μειονέκτημα προμηθευόμενοι ἐμμέσως τὰ μεταξωτὰ σὲ ἄλλες ἀγορὲς. Ὁ Ἀλμυρός τοὺς προσέφερε ἐνδεχομένως αὐτὴν τὴ δυνατότητα. Ἡ πόλη βρίσκεται κοντὰ στὸ χερσαῖο δρόμο ὁ ὁποῖος συνέδεε τὴ Θήβα μὲ τὴ Θεσσαλονίκη⁵⁹ καὶ ἐπιπλέον ἦταν ἐντονη ἡ παρουσία Γενουατῶν καὶ Πισατῶν⁶⁰. Ἀλλωστε ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τῶν ἐγγράφων καθιστᾷ σαφές ὅτι ἡ Θήβα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη δὲν ἦταν τὰ μόνον κέντρα τὰ ὁποῖα προσεῖλκυαν τοὺς Βενετούς ἐμπόρους οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦσαν τὸ δρόμο ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἡ ἔκφραση: *per totam catodica et Poliponnism et de Stives usque Saloniki* συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἁποψῆς ὅτι ὅλη ἡ περιοχὴ ἀποτελοῦσε πεδίο ἐπιχειρηματικῆς δράσης. Ὁ χερσαῖος δρόμος προτιμᾶτο ἐπίσης στὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἐμπορικὸ ταξίδι εἶχε προορισμὸ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα, ἢ ξεκινοῦσε ἀπὸ αὐτήν, ὅταν ὁ ἐμπόρος ἤθελε νά ἐκμεταλλευτεῖ τὶς δυνατότητες τὶς ὁποῖες προσέφεραν οἱ διάφορες ἀγορὲς τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, ἢ ἂν ἐπιθυμοῦσε νά μὴν ἀντιμετωπίσει τοὺς κινδύνους ἐνὸς θαλασσίου ταξιδιοῦ. Μποροῦσε ὅμως νά χρησιμοποιηθεῖ ἐξίσου καὶ ὁ θαλάσσιος δρόμος.

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στὴ νότια Βαλκανικὴ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἐπαναχρησιμοποίηση τοῦ κύριου δρόμου ὁ ὁποῖος συνέδεε τὴν κεντρικὴ καὶ νότιο Ἑλλάδα μὲ τὸ βορειοελλαδικὸ χωρὸ καὶ τὴν

59. KODER-HILD, *Hellas*, 94.

60. ABPAMEA, *Θεσσαλία*, 166-172· LILIE, *Handel*, 187-190· HARVEY, *Expansion*, 222.

Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀνάπτυξη σημαντικῶν ἀστικῶν κέντρων στήν περιοχή καί ἡ νέα κατάσταση πού διαμορφώθηκε μέ τήν παρουσία τῶν ξένων ἐμπόρων ὁδήγησε στήν αὐξηση τῆς σημασίας του καί συνετέλεσε στήν ἀναβάθμιση τῆς Θήβας σέ νευραλγικό κέντρο ἐμπορίου τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου.

MARIA GEROLYMATOY, Thèbes, centre de commerce et de communications au 12e s.

Thèbes était une des étapes les plus importantes sur l'axe terrestre transversal qui assurait la communication entre le Péloponnèse et la Grèce centrale et septentrionale. Cet axe qui passait par Corinthe, Thèbes, Zètouni, Larissa et aboutissait à Thessalonique où il faisait jonction avec la *Via Egnatia*, a acquis une grande importance à partir du XIe siècle, lorsque le danger bulgare fut écarté du sud des Balkans. Il était souvent préféré à la voie maritime pour les déplacements des marchands entre Corinthe, Thèbes, Thessalonique et parfois même Constantinople. Conséquence de la revalorisation de la route terrestre fut le développement de nouveaux centres de commerce et d'échelles maritimes à des endroits où l'axe se rapprochait du littoral.

La floraison de l'artisanat de soie à Thèbes a entraîné le développement dans cette ville d'une classe aisée d'artisans, différenciée nettement de l'aristocratie locale. Les Vénitiens étant les seuls marchands Italiens qui aient pu obtenir la permission impériale de faire commerce à Thèbes, il est possible que les nouveaux centres de commerce n'aient pas seulement répondu à l'impératif de trouver de nouveaux marchés d'approvisionnement ou de nouveaux débouchés commerciaux; ils ont sans doute permis aux autres marchands étrangers, auxquels l'accès au marché de soieries de Thèbes était interdit, de contrecarrer l'interdiction et de se procurer par les Vénitiens des tissus de soie dans les autres marchés de l'espace géographique de la Grèce centrale où ils pouvaient se rendre sans difficultés et où ils entretenaient même des quartiers. C'était probablement le cas d'Halmiros, à l'entrée du golfe Pagasètikos.